

*Фроляк М. П.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри французької філології**Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЗОБРАЖЕННЯ РОЛІ ЖІНКИ В МУСУЛЬМАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ БАЧЕННЯ ЄВРОПЕЙЦЯ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ТЕЛЕДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ФІЛЬМУ “DUEL AU PAKISTAN” ІЗ СЕРІЇ “ASSASSINATS POLITIQUES”)

Анотація. Статтю присвячено вивченню специфіки зображення визначальних рис стереотипу жінки-мусульманки у французькому документальному теледискурсі. На основі матеріалів фільму із серії «Політичні вбивства» (“Assassinats politiques”) показано спосіб подання європейцями ролі жінки в мусульманському суспільстві, а також описано спробу авторів фільму змінити стереотипне уявлення французів про роль і місце жінки-мусульманки в Пакистані на прикладі життя й діяльності Беназір Бхутто.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, теледискурс, стереотипізація реальності, французька мова.

Постановка проблеми. До важливих проблем міжкультурної комунікації, зокрема здійснюваної активно в сучасному світі за допомогою засобів масової інформації, належить проблема відмінності в системах знань і когнітивному досвіді представників різних мовно-культурних груп, котрі ускладнюють взаємопорозуміння, сприйняття як подібних суспільних явищ, так і реалій, які є специфічними, притаманними лише суспільству певних країн, що не раз підкреслювалося вченими, які досліджують особливості формування та розвитку мови радіо- й теледискурсу, а також вивчають специфіку аудіовізуального перекладу [1, с. 127 тощо]. Відмінності у сприйнятті «свого» та «чужого» світу виражаються в специфіці концептуалізації його елементів носіями певної мови й культури, що виявляється, зокрема, у створенні стереотипів, які підтримуються й знаннями, почерпнутими з радіо- і телепередач.

Необхідно підкреслити, що стереотипи, які з часів виходу праці Вальтера Ліппманна “Public Opinion” (1922) [2] учені визначають як спрощені, узагальнені, неповні, однобічні образи людей і речей, є невід’ємною частиною суспільної практики та міжкультурної комунікації. У процесі міжкультурної комунікації неможливо уникнути стереотипізації, адже, за словами Єжи Бартмінського, «сприйняття дійсності в межах соціальних пізнавальних моделей, а отже, і певних оцінних і описових схем міститься в самій природі мови, якою ми послуговуємося, лежить в основі усталеної картини світу» [3, с. 106].

Останнім часом когнітивісти все частіше підкреслюють пізнавальне, а не тільки аксіологічне й інтегративне значення стереотипів, які, спрощені за своєю природою, спираються на вибір окремих ознак предметів і явищ та їхню специфічну конфігурацію в ментальній репрезентації дійсності [3, с. 107]. Саме тому актуальними є питання: які саме риси стають визначальними під час створення стереотипу жінки-мусульманки в телерадіомовленні; як відбувається стереотипізація «чужого» явища з життя іншої країни, до яких належить спе-

цифіка місця й ролі жінки в мусульманському суспільстві; як впливає на формування стереотипу пункт бачення, виходячи з якого мовець – учасник міжкультурної комунікації – концептуалізує цей відрізок дійсності.

Актуальність теми статті підкреслює також важливість гендерного питання в лінгвістиці, зокрема в мові засобів масової інформації, яке, незважаючи на значну кількість праць у слов’янському мовознавстві, присвячених ролі жінки та чоловіка в суспільстві й специфіці їх світосприйняття й оформлення його в мовленні (праці А. Волобуєвої, І. Кіянка, С. Кушнір, Н. Остапенко, Н. Сидоренко, Т. Старченко, Р. Федосєєвої, Л. Леонтьєвої, О. Фоменко та ін.), а також на становлення т. зв. гендерної лінгвістики (напр., у працях Л. Ставицької [4]), досі залишається не до кінця вивченим у питанні впливу релігійних та інших світоглядних особливостей жінки на стереотипізацію її місця й ролі в суспільстві.

Метою статті є простеження закономірностей і специфіки зображення ролі жінки в мусульманському суспільстві через призму бачення європейця у французькому теледискурсі на фоні попередньо сформованого у світогляді французів стереотипу жінки-мусульманки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автори фільму «Дуель у Пакистані», який належить до серії «Політичні вбивства», зображають мусульманське суспільство на прикладі політичних змін на певному відрізку часу в Пакистані. Зокрема, автори розглядають основні віхи становлення Беназір Бхутто як першої жінки-прем’єр міністра та її вплив на мусульманське суспільство. Варто відзначити подвійну суб’єктивність зображуваного, адже, з одного боку, автори фільму – французи й, відповідно, сприймають мусульманське суспільство та його традиції з точки зору європейця, а з іншого – фільм хоча й заторкує значною мірою проблему жінки в мусульманському суспільстві, не відображає її повною мірою. Водночас цікавою для аналізу видається саме зображена динаміка розвитку мусульманського суспільства, зокрема саме розвиток місця жінки в суспільстві загалом і роль у цьому процесі жінки-політика зокрема.

Аудіовідеотекст фільму зображає, з одного боку, Беназір Бхутто як жінку-політика, яка походить з багатой прогресивної родини, а також отримала освіту в Оксфорді, що, безперечно, вплинуло на її світогляд. З іншого ж боку, автори фільму подають нарис соціального та регіонального розшарування суспільства, де протиставляються великі проєвропейські міста й села з глибоко вкоріненими мусульманськими традиціями, а також показують вплив Беназір Бхутто на покращення умов життя жінки в мусульманському суспільстві.

Варто зазначити, що середньостатистичний європеєць при сприйнятті мусульманського суспільства послуговується певною кількістю стереотипів, які можуть більшою чи меншою мірою відповідати істинному стану речей і самооцінці представників мусульманського світу, а можуть їй і не відповідати, що загалом підтверджує положення В. Ліппманна про суб'єктивність стереотипізації подій і явищ у мовленні засобів масової інформації [2]. Окрім цього, для середньостатистичного європейця всі мусульманські суспільства сприймаються однаково.

У реченні *En tant que femme musulmane, je me sens très concernée par le sort des autres femmes, qu'elles soient musulmanes ou non* Беназір Бхутто позиціонує себе як мусульманську жінку, що вербально передано виразом *En tant que femme musulmane*, що можна перекласти як мусульманська жінка. Однак у цьому самому реченні вона частково протиставляє себе мусульманським жінкам, ставлячи себе вище за релігійний поділ жінок на групи: *qu'elles soient musulmanes ou non* можна перекласти як мусульманки вони чи ні. Беназір Бхутто також указує, що доля інших жінок їй не байдужа: *je me sens très concernée par le sort des autres femmes*. Цікавим видається в цьому контексті вживання слова мусульманка в значенні « мешканка мусульманської країни, незалежно від віросповідання » й « вірна мусульманській релігії ».

Автори фільму вводять до його тексту слова Беназір Бхутто, де вона заявляє, що своєю діяльністю прагне показати, що жінка може побудувати справедливе суспільство для жінок у контексті ісламу, а також указує, яких заходів було вжито з цією метою: *Je veux montrer qu'une femme peut construire un système équitable pour les femmes dans le contexte de l'islam*. Загалом названі заходи в цьому напрямі сама Беназір ділить на дві категорії, одна з яких стосується створення банків для жінок з усіма наслідками, які з цього випливають, а друга – права жінки в суспільстві, зокрема створення жіночої поліції та судів. Так глядачі зустрічаються з явищами, неприйнятними європейському суспільству: *Premièrement, j'ai créé une banque de développement réservée aux femmes : il n'y a que des femmes qui y travaillent, et elles ne prêtent qu'aux femmes*, а саме: створення банку виключно для жінок, де можуть працювати лише жінки й де видають позику лише жінкам, що порушує стереотип, який побутує в європейців, про те, що жінка в мусульманському суспільстві має право лише сидіти вдома й не працювати або, якщо й працювати, не бути керівником підприємства, адже наступне речення пояснює, що це дало змогу створити нові робочі місця: *Cela a conduit à la création de nombreuses entreprises dans notre pays*. З іншого ж боку, існування вищезгаданого стереотипу набуває підтвердження в словах Азіфа Зардарі, чоловіка Беназір Бхутто: *Dans ma région, le Sind, l'homme va aux champs et la femme reste à la maison et fait les tâches ménagères. Elle s'occupe de la maison, du bétail, s'assure que les repas du mari sont servis à l'heure, que les enfants vont en classe. Ici, c'est différent*, що можна перекласти так: *У моєму регіоні, у Сінді, чоловік працює в полі, а жінка залишається вдома та виконує роботу по господарству. Вона опікується домом, худобою, забезпечує вчасне харчування чоловікові й стежить, щоб діти ходили до школи. Тут усе інакше*. Хоча автор і не вказує, де знаходиться це *ісі (тут)*, можна зрозуміти, що йдеться про міста. Окрім того, явище створення банку для жінок – це не тільки нова реальність в мусульманському світі, а вона не має еквівалента в

європейському суспільстві. Тобто, таке явище не наближає мусульманський світ до європейського, а, навпаки, робить його ще більш екзотичним, сприяє створенню нової риси мусульманського світу як чужого. На противагу цьому, для Беназір створення й банків, і судів для жінок є необхідним етапом інтеграції мусульманського суспільства до європейського та важливим кроком до еволюції ролі й місця жінки в контексті ісламу. Підтвердженням цього слугує друга категорія заходів, спрямована на забезпечення прав людини та жінки зокрема: *Deuxièmement, nous avons ouvert le premier poste de police féminin. Il sera chargé d'enquêter sur les crimes contre les femmes. Auparavant il arrivait assez fréquemment que les femmes soient violées lors de leur garde à vue. Pour mettre fin à tout cela, pour que les affaires concernant les femmes soient traitées de façon plus sensibles, nous allons aussi mettre en place des tribunaux réservés aux femmes, avec des femmes juges qui traiteront des affaires qui les concernent, telles que le viol, le divorce, la garde des enfants, la violence domestique, l'adultère etc.*, що можна перекласти так: *По-друге, ми відкрили перше жіноче відділення поліції. Його завданням буде розслідування злочину проти жінок. Раніше доволі часто траплялося, що жінок твартували під час попереднього ув'язнення. З метою припинення всього цього, для того щоб справи, які стосуються жінок, розглядалися більш делікатно, ми також плануємо створити суди, виключно для жінок, із суддями жінками, котрі розглядатимуть справи, що їх стосуються, такі як звалтування, розлучення, опіка дітей, домашнє насильство, зрада тощо*. Отже, глядач знову опиняється перед, з одного боку, підтвердженням стереотипу про безправність жінки в мусульманському суспільстві, а з іншого – спостерігається динаміка розвитку мусульманського світу в його наближенні до європейського. Такий крок Пакистанського прем'єр-міністра є більш зрозумілим для європейського глядача, адже в Європі протягом другої половини минулого століття також набрав сили рух *contre la violence domestique (проти домашнього насильства)*. Явище жінки-судді чи жінки-адвоката, яке в Європі є звичним і, зокрема, пропагованим телебаченням (згадаймо, наприклад, серію фільмів *Avocate, réalisera Michel Wun*), для мусульманського суспільства виявляється екзотичним і не відповідає законам шариату, що й зумовлює труднощі в адаптації суспільства Пакистану до європейських реалій, де заявлено, що жінки мають рівні права з чоловіками під час вибору професії. Про це ми дізнаємося з тексту фільму: *Car le fonctionnement des tribunaux reste encore en partie fondé sur la charia, la loi coranique. – Adje частково функціонування судів досі базується на шариаті, законі Корану. A la Haute Cour de Lahore, on ne voit encore aucune femme parmi les avocats, encore moins parmi les magistrats. – У Верховному Суді Лахори ще й досі немає жодної жінки-адвоката, а тим паче в магистраті*.

Екзотичним, на думку європейця, що підтверджує стереотип про безправність мусульманських жінок, є й окреме виявлення цього закону шариату, згідно з яким свідчення жінки дорівнює лише половині свідчення чоловіка: *Le témoignage d'une femme ne vaut que la moitié de celui d'un homme*. А також абсолютно незрозумілим для європейця виявляється положення про те, що, якщо жінка хоче довести, що стала жертвою насильства, четверо чоловіків має підтвердити цей факт: *Et si une femme veut prouver qu'elle a été victime d'un viol, quatre hommes doivent confirmer ses dires*.

Більш звичним для європейців, зокрема для французів, є традиція мусульманок покривати голову, яку, завдяки значній кількості мусульман у Франції на сьогодні, її мешканці можуть спостерігати щодня. Однак, базуючись на цій ознаці, що є важливою рисою стереотипу жінки-мусульманки, автори фільму будують образи двох різних світів у Пакистані: з одного боку, великих міст, таких, як Karachi, де іслам співіснує із західним способом життя (*où l'islam cohabite avec un mode de vie occidental*), а з іншого – села, де мешкає більшість населення й жінки не мають права виходити на люди з непокритою головою: *Les femmes ne se dévoilent pas en dehors de leurs familles*.

Окрім того, автори фільму, ніби між іншим, указують на те, що спільнота неписьменна, не наголошуючи на тому, це притаманне лише Пакистану чи всьому мусульманському суспільству. *Or dans cette société largement illettrée les mentalités évoluent lentement*. Однак у глядача, підготованого низкою інших французьких передач про мусульманський світ і не лише про нього, може скластися враження, що за межами об'єднаної Європи та США більшість людей неписьменна.

Водночас автори фільму звертаються також до бачення чоловіками місця жінки в мусульманському світі, показуючи реакцію чоловіків – керманічів мусульманського суспільства на наявність жінки при владі: *Une femme n'est pas aussi forte qu'un homme. Elle n'est pas faite pour commander à la guerre, à l'usine ou dans les champs. L'islam réserve cette tâche aux hommes. Жінка не настільки сильна як чоловік. Вона не створена для того, щоб керувати на війні, на заводі чи в полі. Ці завдання іслам залишає чоловікам*. Значущим виявляється те, що така думка, хоча й не висловлюється так відверто, побутує й у європейському суспільстві, де водночас задекларована гендерна рівність. Цікавим є також уживання слова *forte* «сильна» без уточнювального контексту, адже не вказано, про яку силу йдеться: фізичну чи моральну. І якщо жінок називають і в європейському суспільстві «слабкою статтю», на протипагу «сильній», тобто чоловікам, автор висловлення не вказує, які риси мають бути притаманні людині, щоб вона виявилася достатньо сильною для керівництва країною.

Промовистою виявляється ситуація суперництва за владу між Беназір Бхутто та її братом: *Cette guerre dynastique entre le frère et la sœur ressemble à s'y méprendre aux intrigues des émirs qui se disputaient jadis la région*. Так, автори фільму порівнюють цю боротьбу за владу з інтригами емірів. Із телепередачі зрозуміло, що прихід до влади для них буде способом помсти за страту опозицією їхнього батька. І в цій ситуації, згідно з давнім кодом честі, саме син має помститися за батька: *On applique encore l'ancien code de l'honneur qui veut qu'un fils venge son père*. І саме це стало причиною того, що деякі прихильники Бхутто вирішили підтримати Муртаза Бхутто на виборах у 1993 році, а не його сестру Беназір, що, на думку останньої, стало зрадою: *C'est pourquoi certains partisans des Bhutto ont suivi Murtaza, lorsqu'en 93, il se présente aux élections contre sa sœur. Une trahison impardonnable pour Benazir*, а, на думку авторів фільму, засвідчило усталене розуміння мусульман ролі жінки в дотриманні народних традицій.

Як ми бачимо з телепередачі, проблема «хлопчик/дівчинка» постає й у випадку конфліктів у родині. Беназір Бхутто стверджує, що родина її матері хотіла хлопчика й у випадку народження хлопчика його балували, а також вона згадує, що

її матір стверджувала, що, коли народилася Беназір, усі були розчаровані, що вона виявилася не хлопчиком. І в разі конфлікту між сестрою й братом мати підтримала сина, а сама Беназір ставить собі запитання, чи справді інші представники родини були розчаровані, чи ж сама мати хотіла, щоб дитина була хлопчиком: *Je me souviens, elle me disait que sa famille avait toujours voulu un garçon. Lorsqu'un garçon naissait, il était gâté et dorloté. Et elle me disait que lorsque je suis née, tout le monde était déçu que je n'aie pas été un garçon. Mais je me le demande aujourd'hui : est-ce que les autres étaient déçus ou est-ce que ma mère n'aurait pas préféré au fond d'elle-même, que je sois un garçon ?*

Як уже було вказано вище, мусульманський світ передбачає, що в родині повинен існувати традиційний розподіл ролей: саме жінка залишатиметься вдома, а чоловік здобуватиме кошти. Однак у випадку родини Беназір Бхутто і її чоловіка Азіфа стан речей змінюється: ми бачимо, що саме Беназір багато подорожує у справах, а її чоловік хоча й працює, але часто залишається поблизу дому (*Son mari, Asif est souvent retenu ici pour affaire, tandis que Benazir court le monde*). Водночас Беназір прагне керувати освітою своїх дітей, забезпечуючи тим традиційну функцію жінки й матері: *Mais Benazir, elle, tient à mener de front la politique et l'éducation de ses enfants. Elle veut jouer à temps plein son rôle de mère*.

Промовистою з погляду на перспективи жінки в мусульманському суспільстві виявляється також зображена ситуація, коли після принесення присяги Беназір запитує в президента, чи може вона піти з ним до Мечеті й отримує у відповідь відмову: *Après sa prestation de serment, Benazir demande au président : "puis-je venir à la Mosquée avec vous ?". Il lui répond : "non mais vous pouvez me regarder prier". Le ton est donné*. Отже, навіть на вищому державному рівні ставлення до жінки залишається зверхнім, що легко пояснюється тим, що мусульманське суспільство Пакистану залишається феодальним і жінка належить чоловікові: *Ici, la société est restée féodale: la femme appartient à son mari*.

Висновки. Отже, роль жінки в мусульманському суспільстві є визначальною рисою європейського стереотипу жінки-мусульманки, який не збігається з автостереотипом мусульманки та прагненням жінки до рівності. Такі стереотипні риси жінки-мусульманки, як залежність її від чоловіка, другорядна роль у суспільстві й родині, необхідність покривати голову, підтверджуються авторами фільму. Подане в аналізованому телефільмі розв'язання проблеми гендерної рівності в умовах мусульманського суспільства знаходиться лише в зародковому стані й суперечить релігійним і звичаєвим традиціям, а також усталеному стереотипу жінки-мусульманки. Спроба зміни стереотипу у фільмі простежується на прикладі Беназір Бхутто – прем'єр-міністра Пакистану – і протиставлення звичаїв у містах і селах; тут зображено роль жінки в мусульманській спільноті й спроби її зміни як найважливішої умови реформи суспільного ладу.

Література:

1. Tomaszkiwicz T. Przekład audiowizualny / T. Tomaszkiwicz. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2006. – 232 s.
2. Lippmann W. Public Opinion / W. Lippmann. – New York, 1922. – 427 p.
3. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne / J. Bartmiński. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2007. – 360 s.
4. Ставицька Л.О. Мова і стаття / Л.О. Ставицька // Критика. – 2003. – № 6. – С. 29–34.

Фроляк М. П. Изображение роли женщины в мусульманском обществе сквозь призму видения европейца во французском теледискурсе (на материале фильма “Duel au Pakistan” из серии “Assassinats politiques”)

Аннотация. Статья посвящена изучению специфики изображения основных черт стереотипа роли женщины-мусульманки во французском документальном теледискурсе. На основании материалов фильма из серии «Политические убийства» (“Assassinats politiques”) представлен способ изображения европейцами роли женщины в мусульманском обществе, а также изображена попытка авторов фильма изменить стереотипное представление французов о роли и месте женщины-мусульманки в Пакистане на примере жизни и деятельности Беназир Бхутто.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, теледискурс, стереотипизация действительности, французский язык.

Frolak M. The image of women’s role in Muslim society from the perspective of Europeans in the French massmedia (based on the movie “Duel au Pakistan” from the “Assassinats politiques”)

Summary. The article is devoted to the study of the images of the defining features of the stereotype of Muslim women in the French documentary massmedia. Here, on the basis of materials of the film from the series “Political assassinations” (“Assassinats politiques”), shows how Europeans view the role of women in Muslim society, and described the attempt of the filmmakers to change the stereotypical view of the French on the role and place of Muslim women in Pakistan on the example of the life and work of Benazir Bhutto.

Key words: intercultural communication, film discourse, stereotype of reality, French language.